

MILJÖFÖRSTÖRINGEN I CENTRALASIEN

Ak Welsapar,

Svensk-Turkmensk författare

HISTORIEN

En gång i tiden hette denna region TURKESTAN (TURKISTAN), detta är persernas benämning på trakterna mellan Kaspiska havet och Mongoliet, som beboddes av turkiska nomader och fastfolk. Området delas in i Västturkstan (förna sovjetiska Mellanisien) och Östturkstan (Uiguristan och norra Afghanistan).

Därför kommer seldjukerna som är mest berömda i väst, en turkmenisk dynasti i Främre Asien under 1000- och 1100-talen, som erövrade territorier från Afghanistan till Egypten och Saladin (Salah ad-din, 1138-93), egyptisk sultan av turkmenisk börd. Seljukerna härskade under flera decennier i Bagdad och Kairo och grundade det Osmanska riket. I

CENTRALASIEN blommade en gång i tiden det Horesmiska Imperiet (1153-1219). Därefter lade Tamerlan (Timur Lenk, 1336-1405) Mongoliet, Persien, Mindre Asien, och Ryssland under sig.

TERRITORIET

CENTRALASIEN – Asiens inre del består av stäpp eller ökenartade högplatåer som är inramade av stora bergskedjor. Där ligger de fem forna sovjetiska republikerna: Kazakstan (2 717 300 km², 17 miljon invånare), Kirgizistan (198 500 km², 5 miljoner invånare), Tadzjikistan (143 100 km², drygt 6 miljoner invånare), Turkmenistan (488 100 km², cirka 6 miljoner invånare) och Uzbekistan (477 400 km², 26 miljoner invånare). Sammanlagt omfattar länderna nästan 4 miljoner km² och rymmer en befolkning på 60 miljoner invånare. (Enbart inkluderat södra Kazakstan omfattar territoriet **CENTRALASIEN** – 1,7 miljon km².) Det finns trovärdiga prognoser som säger att regionens befolkning kommer att fördubblas inom de kommande 20-25 åren.

ETNICITET

I den traditionella rysk-sovjetiska geografiska benämningen kallas den delen av världen för **MELLANASIEN**, vilket passar bättre för regionen, tycker jag. Då detta namn bara omfattar **Kazakstan, Kirgizistan, Tadzjikistan, Turkmenistan och Uzbekistan** som står mycket nära varandra och har mycket gemensamt som kultur, språk, religion och historia. Däremot skiljer sig de fem länderna stort från resten av **ASIEN**. Förutom Tadzjikistan, hör de alla till samma turkiska språkfamilj. Under namnet Turkstan har kazaker, kirgiser, turkmener och uzbekerna haft ännu mer gemensamt en gång i tiden. Före tatar-mongoliska erövringar och även strax efter betraktades de oftast som ett folk med olika dialekter. För några hundra år sen utvecklade de ett gemensamt litteraturspråk som hette chagatayska.

De fem nationerna har även i modern tid haft samma öde: alla koloniserades av Ryska imperiet under ungefär samma tid – under XVIII talet. Efter det tillhörde de först Tsariska Ryssland och sedan det Sovjetiska imperiet. De utropade sin nationella självständighet på hösten 1991, när Sovjetunionen kollapsade.

RELIGION

Den dominerande religionen i alla de fem länderna är sunni islam, vilket också för de mycket närmare varandra. Fast i Turkmenistan, Kazakstan och Kirgizistan är folk tämligen sekulariserade.

POLITIK

I alla de fem länder etablerade sig autoritära regimer under självständigheten. I tre av dem – Tadzjikistan, Turkmenistan och Uzbekistan – finns idag alla attributen som hör till ett totalitärt neostalinistiskt styre: folk där saknar även de enklaste demokratiska rättigheterna: ordfrihet, tryckfrihet, föreningsfrihet, yttrandefrihet, fritt val och de andra medborgerliga rättigheter. I Kazakstan och Kirgizistan är läget något bättre med demokratiska rättigheter för folket.

EKONOMI

Alla de fem länderna är faktiskt – jordbruksländer. Ingen av de har konkurrerbara fabriker eller annan industri. Det är det svåraste koloniala arvet, som den rysk-sovjetiska kolonialismen lämnat efter sig i den här delen av världen. Under kolonialismen utvecklades deras ekonomi ensidigt: Tadzjikistan, Turkmenistan och Uzbekistan odlade bara bomull, Kazakstan – vete, bomull, och i Kirgizistan ägnade man sig i mindre mängder åt bomull och mer åt boskapsskötsel.

MILJÖFÖRSTÖRINGEN

De två största brinnande problemen som skakar före detta sovjetiska Mellanasien är nu – vattenbrist och miljöförstöring. De båda problemen skapades av Sovjetiska imperiet med dess kommunistiska styre. Problemens rötter går ner till de två mycket kända sovjetiska projekten som programmerade regionens utveckling för en lång tid framöver. Det första projektet är: ”Hlopkovaja nezavisimost” (”Bomullsberoendet”), som utropades på 30-talet av Stalin och ”Zernovaja nezavisimost” (”Kornoberoendet”), som utropades av Nikita Chrusjtjov (Khrusjtjev) under 50-talet. Kazakstan utropades till en kornbod för SSSR liksom Ukraina en gång i tiden kom att bli för Ryssland.

Sovjetiska Centralasien skulle förverkliga de båda mest ambitiösa sovjetiska jordbruksprojekten. Lenin som var först att konstatera obegränsade möjligheter att producera sovjetisk bomull i Mellanasien beordrade till att börja med en investering, samt en utbyggnad av irrigationssystemet för att omedelbart öka bomullsproduktionen. Så klubbades ett Dekret igenom av Folkkommisariatets Sovjet i Moskva den 17 maj 1918: ”Om ordnandet av irrigationssystemet i Turkstan.” Lenins påbörjade projekt förverkligades av Stalin: så fort kolchoserna byggdes i forna SSSR, tvingades Tadzjikistan, Turkmenistan och Uzbekistan glömma all jordbrukskultur förutom bomull. Om man odlade vete eller korn kom traktorn från statliga MTS och jämnade åkerfältet med marken! Så blev vete och korn antisovjetiska odlingar i Turkmenistan. Det fanns nu inte bara antisovjetiska böcker men också odlingar! Under tsartiden levererade Ryssland speciellt förbilligat vetemjöl till Mellanasien för att göra

veteodlingen meningslös där och stimulera bomullsproduktionen. Bolsjevikerna ersatte sedan ekonomisk stimulering med terror av de mellanasiatiska bönderna.

Under den koloniala tiden höjdes de statliga planmålen för bomullsodlingen för varje år. Det fanns allt i sovjetiska Mellanisien för att göra det: Obrutna marker från horisont till horisont, en generös solvärme, billig arbetskraft och kolchoser med sitt repressiva kommandoadministrativa system. Alltså fanns där allt förutom obegränsade vattenreserver! Men bomull är precis den jordbrukskultur som mer än någonting annat är beroende av konstbevattning! Så började man i Uzbekistan, Turkmenistan och Tadzjikistan att bygga kanaler och ta vatten från Amudarja och Syrdarja. Man tog från Aralsjöns två tillflöden: Amudarja och Syrdarja för att stilla sitt behov, man gick inte enligt naturens förmåga eller vetenskapliga beräkningar, utan tog så mycket som behövdes för att klara de kommunistiska femårsplanerna för bomullsproduktionen.

ÖVERKEMIKALIER I JORDBRUKET

Under den sovjetiska tiden spred man i Turkmenistan 62 kg kemikalier per jordbrukshektar när indextalet i hela Sovjetunionen var i genomsnitt 2 kg per hektar. Idag är användningen av kemisk gödsel, pesticider i Turkmenistan och Uzbekistan ungefär 7 gånger större än i resten av världen. Detta ledde till att jorden i Turkmenistan förlorade sin ursprungliga struktur. Den har utarmats och har inte samma förmåga som en normal jord. Utan ökande kemisk gödsel föder inte denna jord längre någonting. Det är en ond cirkel – man är tvungen att för varje år tillföra ökade mängder av kemiska mineraler, kväve, superfosfat mm.

DEGRADERING AV ARALSJÖN

Följderna har blivit mycket allvarliga. Extensivjordbruket gick lätt över till Rovdrift på marken och i Turkmenistan och Uzbekistan lämnade man bakom sig hundratusentals utarmade, förgiftade, livlösa saltjordar varje år. I Tadzjikistan, Turkmenistan och Uzbekistan i sammanlagt, beräknas den förstörda livlösa marken idag utgöra cirka 2 miljoner hektar. Inom en kort period, bara under drygt 30 år, försvann 75% av den fjärde största sjön i hela världen – Aralsjön! Fram till 1961 var vattennivån i Aralsjön stabil. Vattenmängden motsvarade 1061 km³ och ytan 66,4 km². Från 1961 började dock vattennivån att minska med tiotals centimeter varje år, vissa år upp till 1 meter. Läget blev värre med tiden. Aralsjön dömdes till döden redan i början av 60-talet: Så fort Karakum-kanalen (ca 1000 km lång) i Turkmenistan, Den stora Fergana-kanalen, Shabat kanalen i Uzbekistan och Hisor-kanalen, Kajra-kum-kanalen i Tadzjikistan färdigställdes och dessa länder hade mångdubblat sina bomullsplantager. Ekonomin i Sovjetunionen blev allt sämre och snart hade imperiet inte råd att ägna sig åt Aralsjöns eller Mellanasiens ekologi. Man hade ett tag planer på att leverera vatten till Aralsjön från de största Sibiriska floderna. Men detta var från början ett fruktlöst projekt för den fallande sovjetiska ekonomin på 80-talet. För att förverkliga så stora projekt skulle det krävas en Stalin och nya GULAG med miljoner politiska fångar. Liksom när man byggde den beryktade Belamorkanalen där man utnyttjade politiska fångar som gratisarbetskraft. Men för att åstadkomma en ny ”Belamorkanal” var den kommunistiska regimen redan för gammal... Därför blev Aralsjön ännu grundare. Sovjetunionen gick under och försvann från världskartan utan att kunna göra någonting för den döende Aralsjön under hösten 1991.

POSTSOVJETISKA TIDEN

Men Sovjetunionens försvinnande ändrade nästan ingenting, Aralsjöns bittra öde fortsatte bara att rulla nedåt samma tendens som skapats under decennier. Det irrationella jordbrukssystemet som skapades i Uzbekistan, Tadzjikistan och Turkmenistan under sovjetiska tiden, där upp till 40% av vatten förloras på väg mot bomullsplantager på grund av det dåliga bevattningssystemet, kunde inte ändras över en natt. Uzbekiska, tadjikiska och turkmeniska bönder, som är de största konsumenterna av vattnet från Amudarja och Syrdarja kan försörja sig faktiskt bara genom att fortsätta plantera bomull. Samtidigt de diktatoriska regimerna, som Sovjetunionen lämnade efter sig i dessa länder och vilka härskar än idag, inte gjort det minsta för att bryta den onda cirkeln. Krediter och understöd från världsbanker och olika fonder är ineffektiva, så länge man inte blir av med bomullsmonokultur i den här delen av världen. Dock är bomull fortfarande en första exportprodukt för de tre länderna. I Turkmenistan (som är en av de största på naturgasexporter i världen) fortsätter man bara att höja bomullsplanerna precis som förut! Om den statliga planen under de sista åren av SSSR blev 1,3 miljoner ton, då har man i år planerat en skörd på 2,2 miljoner ton bomull. Samma tendens ser man i Uzbekistan (upp till 4 miljon ton per år) och Tadzjikistan, som planerar att i år skörda cirka 700 tusen ton bomull. Enligt tidskriften Cotton outlook, står Uzbekistan (8%) på 5 plats i världen vad gäller bomullsproduktion och hamnar efter Kina (29%), USA (28%), Indien (20%) och Pakistan (12%). Turkmenistan är det land världen som producerar störst mängd bomull per capita – mer än 400 kg.

Därför minskas inte vattentäkten från Amudarja och Syrdarja, tvärtom ökar den. Amudarjaflodens vatten har inte varje år nått Aralsjön från 70-talet fram till idag. Vissa år delas flodens vatten helt och hållet mellan de tre bomullsorienterade länderna och Aralsjön får ingenting. Särskild under de torra åren som återkommer periodiskt inom regionen.

Resultatet är mycket dystert. Från 1960 till 1995 gick vattennivån i Aralsjön ner 17 meter och dess dödskamp fortsätter inför världens ögon. Sjön drog sig tillbaka 100-150 km från stranden på vissa platser. Under den perioden öppnades 35 000 km² av sjöbotten på grund av upptorkningen av sjön. Varje år lämnar denna yta i genomsnitt 1 miljon ton saltdamm som transporteras iväg med vindarna. Pesticider från Aralregionen hittar man nuförtiden i blodet på pingviner i Antarktis, och karaktäristiska dammet lägger sig på den eviga isen i Grönland, på Vitrysslands mark och i Norges skogar hittar man samma spår. Anledningen är att Aralsjön ligger i vägen för kraftiga luftströmningar som lätt tar dammassorna upp till de högre luftlagren av atmosfären. Därför vandrar dammassorna långa distanser och sprider sig lätt över enormt stora områden. Jag tvekar inte att tro att Sverige drabbats lika mycket av Aralkatastrofen som grannländerna. Man har bara inte brytt sig tillräckligt om detta problem hittills här i Sverige.

Jag tycker att man ska göra det! Den här massan av saltdamm innehåller små partiklar av aerosol, olika kemikalier, kemisk gödsel, pesticider, giftiga defolianten som butifos, tom DDT, vilket man fortsatte att använda i dessa länder tom slutet av 70-talet, och de andra kemiska komponenterna som hamnade i sjövattnet under den långa tiden av rovdrift på jordbruket under de senaste decennierna. De farliga ämnena hamnade i Aralsjön med det förbrukade vattnet, som först hade letts till Amudarja med dräneringskanalerna efter marksköljningen på bomullsplantagerna.

Givetvis drabbas de närliggande områdena i första hand särskilt hårt av Aralkatastrofen. Saltdamm från Aralsjöns uttorkade yta läggs på Pamir-bergens och Tian Shan-bergens eviga

isar och bidrar till deras smältning och försvinnande. Enligt Internetsidan <http://enrin.grida.no/aral/> har det under de senaste decennierna försvunnit fler än 1181 isområden från "Världens tak" Pamir-bergen och Altaj-bergen. Dessutom försvann mer än 70 glaciärer från Kazakiska Alatau, ismassorna på Akshirak minskades betydligt, istäckena i Tian Shan-bergens dalgångar har dragit sig tillbaka upp till 7-13 meter för varje år. (*Provtagna av Sankt-Petersburgs vetenskapsexpedition under 90-talet visade att dammet på istäckena innehåller sådana ämnen som Na (natrium), Cl (klor), Ba (barium) som är karaktäristiskt för aerosoler med ursprung i havet*). Det är en oroväckande process för denna torra region att förlora de värdefulla vattenreserver som förvarades av naturen i ismassorna under århundraden. Denna process sätter i sin tur fart på miljökatastrofen som kan börja rulla mycket snabbare än man kan tänka sig. Jag tycker att det är en tickande bomb och den exploderar när regionens befolkning överstiger 100 miljoner. Eftersom upp till 60 procent av befolkningen i Turkmenistan, Uzbekistan och Kazakstan lider av vattenbrist redan idag. Läget är särskild tufft på landet, där vanligt folk är tvungen ta dricksvatten från öppna vattenreservoarer och åar. (Samtidigt i Tasjkent för en person använder man i genomsnitt 530 liter vatten per dygn, som är nästan dubbelt så mycket jämfört med andra stora städer i världen. I Asjkhabad kan antalet fontäner tävla med de städer som ligger på de största flodstränderna i världen! Så vattenbristen förvärras också på grund av en irrationell användning av vattenreserver.)

Den turkmeniska regimen startade för ett par år sen att bygga en sjö i mitten av Karakumöknen med ytan 2 000 km². Den konstgjorda sjön byggs på botten av den gamla Karashorsjön, som fanns där en gång i tiden. Projektet är dyrt – 4-5 miljarder USD krävs för detta. Men arbetet pågår redan för fullt och Karashorsjön blir färdig för vattenfyllning om 10 år. Man planerar ackumulera det förbrukade vattnet där och rensa det på biologiska sätt. Detta är en till gigantmani som kan förstöra stora arealer i Karakumöknen.

ARALSJÖN

Idag har Aralsjön bara 13 % kvar av sitt vatten per år jämfört med 1960. Uzbekiska vetenskapsmän räknade ut att om man idag stoppar vattentäkten från Amudarja och Syrdarja helt och hållet skulle det ändå behövas minst 50 år för att återuppbygga bara en fjärdedel av Aralsjön som fanns 1940. Därför tycker många att man inte kan rädda Aralsjön nu. Mycket skeptiska är japanerna. Amerikansk Center på strategiska prognoser meddelade att Världsbanken strök bort Aralsjön från sitt framtidsprogram eftersom Aralsjön inte betraktas som räddningsbar nu.

På grund av människornas misstag på Jorden skapades en till öken nu – Aralkum, som än så länge inte finns med världskartan men existerar i verkligheten. Samtidigt delades Aralsjön på två delar: Stora och mindre (Norra) Aralsjön. På 90-talet tog fiskeindustrin som en gång i tiden brukade ge upp till 400 tusen centner fisk slut helt! På grund av försvinnandet av tre fjärdedelar av Aralsjön har somrarna i området blivit mycket torrare och vintrarna betydligt längre och vinterkylan strängare. Produktiviteten av betesmarkerna halverades. Själva bomullsodlingarna förlorade också stort, möjligheten till god skörd minskades kraftigt. Nyligen byggde Kazakstan en damm och blockerade vatten mellan de norra och södra delarna av Aralsjön. Detta är en förtvivlad åtgärd av Kazakstan för att hålla en del av Aralsjön vid liv lite längre till.

För 50 år sen vistades, som påstod sovjetiska biologer, i Aralregionen nästan hälften av biologiska arter som fanns i hela Sovjetunionen. Idag har de flesta av arterna försvunnit eller är på väg att försvinna. För 30 år sedan fanns i regionen 500 arter av fåglar, 200 arter av däggdjur, 100 arter av fiskar hundratals arter av insekter och reptiler. Aralregionen var en älskad hemort. Före 1960 vistades Amudarjas delta och intill Aralsjön, 70 arter av däggdjur, 319 arter av fåglar. Idag finns bara 30 talet däggdjursarter och knappt 150 arter av fåglar kvar.

SPÄDBARNSDÖDLIGHET

Inte bara miljön, utan även djuren, fåglarna och människor lider på grund av Aralkatastrofen. I första hand – barn och kvinnor. Spädbarnsdödligheten i Aralsjönregionen, som är i genomsnitt 75 promille, kan man jämföra bara med några Afrikanska länder söder om Sahara. I norra Turkmenistan och i Mary län är spädbarnsdödligheten 80 promille, i Kara-Kalpakiska Autonoma Republiken av Uzbekistan nästan 90 promille. På 10 000 invånare dör 120 nyblivna mödrar. Svåra infektionssjukdomar härjar i området och framför allt – Hepatit och tuberkulos. I norra Turkmenistan och Kara-Kalpakiska Autonoma Republiken av Uzbekistan, som ligger närmast den döende Aralsjön är det svårt att hitta en familj där någon medlem inte drabbats av Hepatit eller tuberkulos. Genomsnitt livslängden i Turkmenistan är 57 år för män och 62 för kvinnor. Situationen är inte bättre i Uzbekistan och Kazakstan.

FÖRSLAG PÅ ÅTGÄRDER FÖR ATT FÖRBÄTTRA SITUATIONEN

1. Redan från nästa år borde de centralasiatiska länderna Kazakstan, Kirgizistan, Tadzjikistan, Turkmenistan och Uzbekistan halvera bomullsodlingen. Från jordbrukssäsongen 2007 innebär det att Turkmenistan stannar på 800 tusen ton bomull, Uzbekistan på 2 miljoner ton, Tadzjikistan på 500 tusen ton, Kazakstan och Kirgizistan på 300 ton. Detta är den optimala mängden för bomullsproduktion i den här regionen.
2. Eftersom ekosystemet är mycket bräckligt i den här delen av världen och ökenutbredningen hotar hela tiden, borde man gå över till sådana jordbrukskulturer som kräver mindre bevattning och förbättrar jordens struktur. Exempel på sådana grödor är oliver och vindruvor. Vindruvs- och olivodlingar kräver avsevärt mindre vattenmängd jämfört med bomullsodlingar, medan de inbringar mångdubblade exportinkomster i relation till bomullsinkomster. Det finns även andra fruktträd och grönsaker som är mindre vattenkrävande än bomullsproduktion men kan inbringa motsvarande exportinkomster.
3. Den bomull som odlas, skall förädlas på plats i det egna landet. Endast den slutliga produkten skall exporteras. Detta ger fler arbetstillfällen och ett större exportnetto.
4. Länderna skall drastiskt minska förbrukningen av pesticider, defolianter och andra kemikalier vars användning har förödande effekter på både människor och natur.

ÅTGÄRDER SOM EUROPEISKA LÄNDER KAN VIDTA:

1. Europeiska länder bildar en Europeisk Aralkommitté med syfte att mobilisera resurser för att rädda Aralsjön. Ett långsiktigt åtgärdsprogram, som sträcker sig minst 50 år fram i tiden, bör utarbetas.
2. Den Europeiska Aralkommittén bör verka för att europeiska länder investerar i förbättring av folkhälsan inom katastrofområdet.
3. Den Europeiska Aralkommittén bör starta en internationell process för att alla naturresurser som kan påverka mänsklighetens framtid och jordens öde, skall kontrolleras av en FN kommission. Det kan gälla urskogar, de största dricksvattenreserverna, de största floderna, sjöarna och haven. Till Kommissionen skall knytas personer med internationell respekt: Vetenskapsmän, författare, kompositörer, konstnärer, politiker, människorättsförsvarare m.fl. Detta för att i framtiden undvika sådana naturkatastrofer som drabbat Aralsjön.